

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

ГЕОРГИ ДАНЧЕВ (Велико Търново)

АГИОГРАФСКО-ПАНЕГИРИЧНОТО НАСЛЕДСТВО НА ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ — ИЗВОР НА СВЕДЕНИЯ ЗА ДЕЙНОСТТА НА АСЕНЕВЦИ

Творческото наследство на създателя на Търновската книжовна школа — Патриарх Евтимий, е благодатен източник на сведения не само за съвремението му, но и за миналото, свързано с живота на българския народ. В зависимост от жанровите особености на неговите произведения, а и от проблематиката, героите и епохата, намерили място в тях, характерът и обхватността на тези вести са различни.

В агиографско-панегиричното му наследство например откриваме някъде по-бедни, другаде по-богати сведения за събития от времето, в което са живели някога неговите герои. Както е известно, Евтимий Търновски успява, когато му е необходимо, да намери начин за осъвременяване на произведенията си. Умело и майсторски той свързва творбите си с важни проблеми на своето време, прави ги актуални и патриотично въздействащи върху съвременниците си.

Проучването на агиографско-панегиричните произведения на Патриарх Евтимий с оглед изясняването на характера и достоверността на някои от събитията, свързани с дейността на Асеновци, изисква, разбира се, да насочим погледа си не към далечните епохи, когато живеят героите му, не и към съвремението на писателя, а към първите години и десетилетия на Втората българска държава и да потърсим историографските следи, оставени от перото му. Необходимо е да се изтъкне още тук, че житията и похвалните му слова не са били лишени от вниманието на нашата литературна и историческа научна мисъл. По различен повод те са проучвани, като е засягана и тяхната извороведческа стойност¹. А с оглед дейността на Асеновци (независимо от другите домашни и чужди извори) най-много сведения от тях е черпил нашият виден историк Васил Златарски за капиталния си труд „История на българската държава през средните векове“. Между използваните от него източници са посочени и четири Евтимиеви произведения — три жития и едно похвално слово². Оказва се обаче, че за обхва-

¹ Й. Иванов. Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917, 2—20; В. Сл. Киселков. Патриарх Евтимий. С., 1938, 250—279, 289—297; Ив. Дуйчев. Рилският светец и неговата обител. С., 1947, 69—83, 169—261.

² В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 2. С., 1972, с. 538. Като извори тук са споменати три Евтимиеви жития — на Иван Рилски, Ила-

щане и изясняване на проблематиката, поставена в това изследване, е наложително да се проучат освен тези четири произведения, използвани като исторически извори от В. Златарски, и още няколко. Всъщност в шест от агиографско-панегиричните произведения на търновския патриарх откриваме интересуващите ни в случая произведения: в четирите му жития (на Иван Рилски, Иларион Мъгленски, Петка Търновска и Филотея Темнишка) и в две от похвалните му слова (за Иван Поливотски и Михаил Воин)³. Разгледани детайлно и в съпоставителен план, вестите за дейността на най-видните трима Асеновци — Асен I, Калоян и Иван Асен II, очертават не толкова в пълнота техните разнообразни прояви, колкото творческо-методологичния подход на Евтимий Търновски, както и умението му да подбере и да търкува съответните сведения за тях с оглед осъществяването на религиозно-родолюбивите си идеи с помощта на художественото слово.

По различни поводи много учени са изтъквали, че Евтимий Търновски познава добре не само българската литература, създадена преди години в Преславската и Охридската школа, с нейните езикови особености⁴, но и българската история от далечното и по-близкото минало⁵. Писателят патриарх притежава верен усет за въздействащата сила на едно или друго историческо събитие върху съзнанието на слушателите и читателите си. Ръководен от своите народостни чувства, а и от художествено-творческите си задачи, той изгражда в родолюбива насока житията и похвалните си слова. С основание се посочва, че „Евтимий осмисля идейно биографиите на своите герои, поставяйки си чрез тях за задача да събуди патриотични чувства у читателите чрез изтъкване заслугите на български черковни дейци, на българската черква, на ръководителите на българската държава“⁶.

Внимателното запознаване с вече споменатите шест агиографско-панегирични произведения на Евтимий Търновски ни среща с имената на няколко български владетели от рода на Асеновци: Асен I, Калоян, Борил и Иван Асен II. Веднага трябва да се изтъкне, че името на сестриния син на Калоян — Борил, само е споменато мимоходом в Похвално слово за Иван Поливотски в сведение за царете, царували след Калоян: По немъ оубо царствова Бѣрънъ и по немъ прѣать царство Іwannъ Асѣнь, с(ы)нъ стараго Іwannа Асѣна царѣ, нже и вѣрж православѣа до конца оутвѣдн⁷. Явно е, че тук Евтимий Търновски споменава името на Борил, за да няма пропуск в реда на царувалите български владетели, без да добави след името му макар и една дума — нито за похвала, нито за хула, докато по адрес на Иван Асен II изказва възхвала за заслугите му към българската църква. В останалите си произведения към него, а и към другите вече споменати

рион Мъгленски и Петка Търновска; Т. 3. С., 1972, с. 610. Освен трите жития — на Иван Рилски, Иларион Мъгленски и Петка Търновска, тук е посочено като извор и Похвално слово за Иван Поливотски.

³ В другите две Евтимиеви похвални слова за Константин и Елена и за Неделя подобни сведения, свързани с името на Асеновци, не съществуват.

⁴ Д. Иванова-Мирчева. Евтимий Търновски — писател-творец на литературния български език от късното Средновековие. — В: Търновска книжовна школа. Т. 1. С., 1974, 197—210; Й. Русек. Промени в лексиката на българския език и отношението на патриарх Евтимий към тях. — В: Търновска книжовна школа. Т. 1, 194—196; П. Русев. Реформата на Евтимий Търновски (характер, особености, разпространение. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2. С., 1980, с. 51.

⁵ В. Златарски. История на българската държава... Т. 3, 226—227.

⁶ П. Диневков. Евтимий Търновски. — В: История на българската литература. Т. 1. С., 1962, с. 293.

⁷ E. m. Kałużniacki. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). London, 1971, p. 198.

Асеновци той сипе щедри похвали във връзка с техните заслуги за пренасяне мощите на отделните светци (герои на житията или на похвалните му слова) в Търново. А заедно с това съобщава мимоходом понякога по-кратки, понякога по-пространни сведения и за някои от военните им подвизи в сражения за укрепване мощта на Втората българска държава, като умело възхвалява и тях, и героичното българско минало⁸.

В някои от агиографско-панегиричните произведения на Евтимий Търновски срещаме името и на цар Иван Шишман, по това е сторено или по повод настояването на царя да бъде написано съответното произведение (Похвално слово за Константин и Елена)⁹, или във връзка с някакво конкретно поучение, отправено от Евтимий към него (Похвално слово за Константин и Елена)¹⁰, или пък е адресирана конкретна молба към светеца да помогне на Иван Шишман в борбата му с враговете на родината (Житие на Иван Рилски)¹¹.

Известно е, че и ония Евтимиеви агиографски герои, които не са българи, пак са свързани по някакъв начин с българското историческо минало. Мощите и на шестимата светци — герои на неговите четири жития и на двете му похвални слова, се намират в Търново. И, както беше изтъкнато, те са пренесени от Асеновци.

Хронологически най-близо до въстанието на Асеновци през 1185 г. и освобождаването на България от византийско робство е пренасянето на мощите на най-популярния български светец Иван Рилски от София в Търново през 1195 г. С основание в Евтимиевия разказ за пренасянето, извършено по повеля на Асен I, трябва да очакваме и сведения за предхождащите го събития. В тази част на житието Евтимий Търновски естествено не разказва подробно за самото въстание, тъй като то няма пряка връзка с описваните събития. Но той, както и очакваме, споменава, че тъкмо по време на Асен I е била освободена България. Това обновяване на българската държава е станало (според средновековните религиозни схващания) по божие благоволение. Макар и с няколко думи, историческата истина за въстанието е увековечена с писмено слово, за да се чете и знае от потомците: Не многуѣ же времѣни мношѣдшоу, възнегда благоволѣн богъ обновити Българскѣа държавѣ и въздвигнѣти, по писанномуу рещи, падшѣа са сѣнь, обѣтшавшѣа Гръцьскыиъ наснаѣмъ, въздвигне рѣгъз Българскаго царѣства при благоуствѣишѣмъ царѣ Асѣни, нже въ свѣтѣмъ кр(ъ)щѣнїи именованъ быѣ Іwannъ¹².

Преди да разкаже за заслугите на цар Асен I за пренасяне мощите на Иван Рилски в новата българска столица и съответно да ги възхвали, Евтимий Търновски се спира на неговите предвидливи усилия: веднага след успешното въстание да поправи разрушените крепости, а оцелелите и обитаваните по време на робството да обнови. Грижата за свободата и независимостта на държавата, далновидно проявена от Асен I, е подчертана от

⁸ Вж. повече у Г. Данчев. Разказите за съдбата на мощите на светците в старите южнославянски литератури. — В: Страници из историята на Търновската книжовна школа. С., 1983, 79—81.

⁹ E. Kałużniacki. Werke. . . , p. 145.

¹⁰ Пак там, 145—146.

¹¹ Пак там, с. 26.

¹² Пак там, с. 23. Относно възможността кръстното име на Асен I да е било Иван, както известява тук Евтимий Търновски, ние споделяме съмненията на проф. В. Златарски за истинността на това сведение. Вж. В. Златарски. История на българската държава. . . Т. 2, 482—483.

патриарха и с оглед на злободневната за неговото време необходимост от подсилване на отбранителната мощ на държавата срещу заплашващите завоевателни домогвания на османските турци: *Съ оубо хѡрѡжѡвн царьствѡа ѡко прѣвѣмъ, въса Българскыа грады падшаа са добрѣ оутвѣрѡдн н вѣстѡвашаа обновн...*¹³

Твърде подробно разказва Евтимий Търновски за усърдието на цар Асен I за пренасяне мощите на рилския светец в столицата си. Освобождавайки някои български земи на запад и на юг от Търново, той стига и до град Средец, където научава за чудесата, вършени от мощите на светеца. Самото пренасяне е осъществено след победоносния поход на Асен I на юг по долината на Струма през лятото на 1195 г., когато българите стигат до Серес и разбиват византийските войски, като пленяват военачалника им Алексий Аспиег¹⁴. Решил да пренесе мощите на Иван Рилски в столицата си, българският владетел изпраща послание до търновския патриарх (всъщност архиепископ) Василий¹⁵, в което му съобщава решението си и го моли да дойде до Средец, за да се подготви и осъществи пренасянето на мощите. Неубедително е да се приеме и трудно е да се докаже, че текстът на посланието на Асен I е автентичен. По-вероятно е, както и писмото на цар Петър до Иван Рилски (в същото житие), и това послание да е съчинено от писателя в унисон с християнско-родолюбивите идеи, прокарани в житието. Неслучайно в края на царското послание са обяснени и подчертани първопричините за пренасяне на мощите на светеца в българската столица: първо за да се прослави българската църква, която е вече независима от византийската, и, второ, не по важност, разбира се, да се утвърди авторитетът на освободеното българско царство. Всъщност чрез думите на Асен I Евтимий Търновски прокарва своите разбирания за ролята на светите мощи по онова време за повишаване на самочувствието и укрепване на отбранителната мощ на столицата и на държавата: *еже прѣвнестн сѡа чѣстныа мѡщн прѣподобнаго ѡтца въ прѣславный царскый нашъ градъ, въ похѡлажъ въсего цр(ъ)ковнаго нспазненіа н въ оутвѣрѡженіе нашего благочѣстнаго царства*¹⁶.

В същия родолюбив дух разказва Евтимий Търновски и за решението на Асен I да построи специална църква на Трапезица на името на Иван Рилски, където да бъдат поставени неговите мощи. В този, а и в следващите пасажии откриваме сведения и за църковното строителство в българската столица по времето на Асен I¹⁷. Оставил патриарх Василий в Средец с отряд от 300 мъжествени войни, които да придружават шествието с мощите, царят тръгва за столицата си: *Сам же, потѣщаѡъ сѡа, спѣшнѣ въ свой царскый прѣнде градъ н цр(ъ)кѡвъ начатъ здати въ нма свѡтаго въ прѣславнѣмъ градѣ Трапезницѣ*¹⁸.

Интересен момент с летописен характер в края на разказа за пренасяне мощите на Иван Рилски е и сведенията, че когато процесията от Средец

¹³ Em. Kałużniacki. Werke..., p. 23.

¹⁴ В. Златарски. История на българската държава... Т. 3, 82—83; Д. Ангелов. Укрепване и териториално разширение на българската държава. — В: История на България. Т. 1. С., 1961, с. 172.

¹⁵ В. Златарски. История на българската държава... Т. 3, с. 83.

¹⁶ E. Kałużniacki. Werke..., p. 24.

¹⁷ Вж. П. Славчев. Църковно строителство в средновековно Търново. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2, 451—452.

¹⁸ E. Kałużniacki. Werke..., p. 24.

наближава Търново, цар Асен I я посреща със свитата си при Кръстец: „въ скорѣ на срѣщеніе его нзыде на мѣсто, глаголемое Кръстець, съ вѣсѣмь своимь синглантомъ...“¹⁹ Изключителната почит на царя към мощите на най-популярния български светец, закрилник на България, е подчертана съзнателно от писателя. Неслучайно в края на житието към него е отправена молба да закриля цар Иван Шишман и да му помага, но същевременно е отправено искане за спасяване на българския народ от надвисналата опасност: „моли са въсемнастнвомъ владыцѣ спастн твоа сѣрвднныкы, едннородный ти азыкѣ Българскый, и помози дръжавному царю нашему Іванноу Шишману, и покорн емоу въса протнвныа врагы под нмѣстѣ его“²⁰.

В агиографско-панегиричното наследство на Евтимий Търновски е отделено най-голямо внимание на най-малкия от братята Асеневци — Калоян. Това, разбира се, не е продиктувано от някакво случайно предпочитание, проявено от патриарха, а е наложено от достоверността на събитията, до които се докосва той, пишейки житията и похвалните си слова. Историческата истина говори, че мощите на двамата от неговите агиографски герои — Иларион Мъгленски и Филотея Темнишка, са пренесени в престолния град от Калоян. Известно е също, че и две от похвалните му слова са посветени на герои, чиито мощи също се намират в Търново (Иван Поливотски и Михаил Воин), и то по волята пак на Калоян. Началото на превръщането на новата българска столица в средище на свети реликви, сложено с пренасянето на мощите на Иван Рилски, бива продължено от най-малкия, но най-прославения от братята Асеневци. А за Евтимий Търновски това е не само един великолепен повод, а и задължение да го обсипе щедро с похвали на тези му богоугодни дела, като същевременно разкаже за тях на своите съвременници, а и на бъдещите поколения. Разбира се, характерът на произведенията, които пише, не му позволява да се спира подробно на известните му събития от времето на Калоян, а само на ония, предхождани или пряко свързани с пренасянето на съответните мощи. А понякога дори той само ги споменава. Както и при други подобни разкази за съдбата на мощите на светците в старите южнославянски литератури, създадени от автори като Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински, Владислав Граматик, Сава Неманич, Геодосий Хилендарец, и Евтимиевите имат известен летописен характер, доколкото в тях са отразени реални събития²¹.

В споменатите четири Евтимиеви произведения (две жития и две похвални слова), съдържащи сведения за Калоян, не се говори вече за обновяването на българската държава, както е в Житието на Иван Рилски: „прн благочѣстнѣйшемъ царн Асѣнн“²², а за разширяване и укрепване на нейните граници. И Калоян, както и брат му Асен I, е наричан от Евтимий Търновски „благочестив“: „прн благочѣстнѣмъ царн Калѣианнѣ“²³ (Похвално слово на Иван Поливотски), „благочѣстнѣйшій царѣ Калѣиан“²⁴ (Житие на Иларион Мъгленски). Познавайки историческите събития, свързани със съдбата на България и с Калояновото име, патриархът обаче не се задоволява само с това славословие. Той добавя към него думи и изрази, с които подчер-

¹⁹ Пак там, 24—25.

²⁰ Пак там, 26.

²¹ Г. Данчев. Цит. съч., 79—81.

²² Е. М. Каѣуѣниаскi. Werke..., р. 23.

²³ Пак там, с. 197.

²⁴ Пак там, с. 56.

тава, че Калоян е много прославен с подвизите си, че е храбър и мъжествен, че е извършил велики дела: *благочестнѣйшій и славнѣйшій царь Калѡѡаннъ*²⁵ (Житие на Филотея Темнишка), *Благочестнѣйшій царь Калѡѡан.*... *Слава же хрѣбвствоуа тогда...*²⁶ (Житие на Иларион Мъгленски), *тогда слава славный Калѡѡаннъ, царь Българскый, мжжьскы на Гръчьскѡа прѣпоаса са дръжавѡ*²⁷ (Похвално слово за Иван Поливотски). Близък до последния израз, без да го повтаря, е и тоя от Похвално слово за Михаил Воин: *царь Българскый Калѡѡаннъ, егда на Гръкы прѣпоаса са н въса грады нх разорн...*²⁸ Всъщност в това похвално слово конкретните исторически сведения за Калоян са най-ограничени, поради което вероятно В. Златарски не го използва като извор. Но макар и оскъдни, те съществуват и не могат да бъдат пренебрегнати и отминати без внимание. Освен това, че в тях се потвърждават, макар и най-общо, познатите ни от другаде вести за победите на Калоян над гърците, те ни осведомяват и за извършеното по негова повеля пренасяне на мощите на светеца-воин: ...*оувѣдѣвъ ѡже о святѣмъ Мнѡханѣ н шѣд, съ велнкож чѣстїж прннесе въсесвѣтѡе єго тѣло н, многоч(ь)стнѣ опратавъ, положн въ велнцѣй цр(ь)кен патриархїн, ндеже до д(ь)несъ лежнть*²⁹. Ценно с конкретността си е и сведението в края на цитирания пасаж, че мощите на Михаил са поставени във великата патриаршеска църква, където са лежали по времето на Евтимий Търновски.

Много по-богато на конкретни летописни сведения за дейността на Калоян е Похвално слово за Иван Поливотски. В неговата летописна част не само се съобщава сбито за завладяването на гръцките земи от българския цар: *н въса Гръчьскаа земѡвъ под того рѡкож покорѣна вѣст(ь)*³⁰. Тук намираме различни известия и за завладяването на Цариград от кръстоносците през 1204 г., а и за отношенията между тях и Калоян. Конкретно се разказва и за сраженията, водени от Калояновите войски с тях при Пловдив и Одрин през 1205 г., когато е пленен и императорът на латинската империя Балдуин, а след това откаран в Търново: *Єгоже царь Българскый Калѡѡаннъ въ Вѡдрнн прншѣдша оувѣдѣвъ, въ скорѣ Фїліповъ град, постнже н хытростїж многож того ать. Кѡж бѡ тогда ѡко на плѣнъ въ Вѡдрнн посла, вѡйсѡж же велїж въ мѣстѣх нѣкоторыхъ съкрыть. Царь же, нже ѡт Фрѡжг поставленый, Балѡуѡвннн нменѣмъ, съкрѣвленѡа льстн нѣ вѣды, въ скорѣ съ нже тогда сълоучьшннн са на на потече. Внн же ѡко бѣжѡще тѣврѣхъ са, дондеже того въ вѡйсѡж доведѡшж. Н авїе ѡт възждѡу Българе сътекише се, того ашж н въ Трънѡвъ прнведѡшж н сѡмрътн прѣдашж*³¹. Сред интересните и достоверни вести в този пространен пасаж откриваме и правдиво отразени от Евтимий известия за военните хитрости, проявени от Калоян при тези сражения.

Но Евтимий Търновски не прекъсва летописния си разказ с Калояновата победа над Балдуин, а продължава да разказва за следващите му во-

²⁵ Е. Kałużniacki. Werke..., p. 95.

²⁶ Пак там, с. 56.

²⁷ Пак там, с. 197.

²⁸ Пак там, с. 178.

²⁹ Пак там, 178—179.

³⁰ Пак там, с. 197.

³¹ Пак там.

енни действия срещу гърците, когато разширява българската държава чак до Драч: н въса грады тѣх (грѣцки — б. а., Г. Д.) поплѣни же н расыпа, въса тѣх оудръжа земаа даже до Драча³². А за да изтъкне още по-ярко заслугите на Калоян, той сравнява извършеното от него със стореното порано от неговия по-стар брат Асен I за укрепване и разширяване на българската държава: Н не тѣчѣ аже нже братъ его по плѣти, старый Асень, оудръжа земаа, нѣ н мнѣжайшайша ѿ него...³³ Това сравнение спомага за възвеличаването на Калоян, без да се накърни славата на брат му.

Тогава, след завладяването на много грѣцки земи, Калоян премества мощите на Иван Поливотски от Месина в столицата на България: Въ то оубо время н свѣтаго н блаженнаго Іуанна мощи тамо обрѣтъ, ч(е)стнѣ прѣнесе ѿ града Месѣнѣ въ свой славный град Трънѣвъ³⁴.

Неравностойни като исторически извори на сведения за дейността на Асеневци са и двете Евтимиеви жития: на Иларион Мъгленски и на Филотея Темнишка. Макар че в Житието на Филотея се разказва обстойно за пренасяне на мощите ѝ, в него липсват сведения за конкретни исторически събития. Споменава се, разбира се, накратко, че по времето на Калоян българското царство е укрепнало значително: Въ тоже время н царство Българское, крѣпко сѣще н силно стѣло, въса окръжстныа страны ѡбѣмѣвшѣ же н покарѣшѣ³⁵.

Не са забравени и кръстоносците, наречени римляни, но пак твърде общо и с нескрита неприязън е известно за техните деяния: Римляныи бѣ тогѣа благополучно время ѡбрѣтшмы н люте н сровѣ насковчвшмы, бѣдѣ н стрѣпныи Грѣцѣстѣи тѣврѣхѣ властѣ³⁶.

Интересно сведение намираме в края на разказа за съдбата на мощите на светицата — за църквата, в която те са поставени. Това е търновската църква на името на св. Богородица Темнишка, откъдето по-късно идва и прозвището на Филотея: Н абѣе въземше тѣло, прѣнесшѣ въ славный град Трънѣвъ н полжншѣ то въ цр(з)кѣн прѣчистыи богородицѣ истинныи божѣи матери н прѣсно дѣвы Марѣи нареченнѣа Темнишскаа, ндеже даже н до д(ѣ)ньсѣ лежашѣ³⁷.

Евтимиевият разказ за пренасяне на мощите на Иларион Мъгленски от Мъглен в Търново в посветеното му житие е сравнително по-кратък, но затова пък в него откриваме много конкретни сведения за дейността на Калоян. Тяхната стойност се определя и от различните названия на области от Балканския полуостров, покорени от Калоян и присъединени към българската държава. В първата част на разказа, както и в тоя от Житието на Филотея Темнишка се срещаме също с едно общо известяване за увеличаване мощта на България: По мнѣше же времени Грѣцскому оскѣдѣвшоу царствоу н оумаленоу въсѣбскы, Българскому же н стѣло възвелчвшоу сѣ, благочестнѣишѣи царь Калѣян Българское тогѣа правѣшѣ скипто³⁸. Но Евтимий чувствава необходимостта да уточни и посочи кои части от

³² Kałużniacki. Werke..., p. 56.

³³ Пак там.

³⁴ Пак там, 197—198.

³⁵ Пак там, с. 95.

³⁶ Пак там.

³⁷ Пак там, с. 98.

³⁸ Пак там, с. 56.

България са освободени и кои земи от Гърция са завоювани от българския цар: *сѣла же хрѣвѣрствоуа тогда прѣать Гръчскыа земля часть не малѣ, Фракїѣ глагола и Македонїѣ, Трѣвалы же и Далматїѣ, къ снмже Неадѣ и Сладѣ и еще же и Етвалїѣ*³⁹.

Съобщените тук сведения се отнасят до военните събития след пленяването на Балдуин през 1205 г., когато Калоян значително разширява българската държава. Между завладените крепости е и Мъглен, откъдето взема и пренася мощите на Иларион Мъгленски: *и съ доволноу чѣстїѣ мѡщїн прѣподобнаго Нларїѡна въземь, съ кадїлы же и дрѡматы въ свой славный град, прѣнесе Тръновѣ*⁴⁰.

Заслужава да се спомене тук и сведението на Евтимий Търновски, че мощите на Иларион са положени в търновската църква „Св. 40 мъченика“: *... въ ч(ь)стнѣй положн цр(ь)кѣн свѣтыхъ и славныхъ велчкомъ-ченнѣ М-те, аже и до н(ы)нѣ лежѣше*⁴¹. Тези, макар и кратки известия спомагат на отдалечените от онази епоха български поколения да си изградят сравнително вярна представа за духовния и културен живот в тогавашната българска столица.

За заслугите на другия представител на Асеновци — Иван Асен II, към българската държава и църква Евтимий Търновски говори в две от агиографско-панегиричните си произведения. Но докато в Похвално слово за Иван Полиовтски само мимоходом е отправена похвала към него и към жена му царица Ана за изключителните им грижи за укрепването на българската църква⁴², в Житието на Петка Търновска се разказва твърде пространно за заслугите на царя около пренасянето на мощите на светицата от Епиват в Търново. Естествено във връзка с това писателят засяга и някои моменти от дейността на *благочѣстномѡ царю Българскомѡу Іванноу Асѣню, сыноу стараго цара Асѣня*⁴³.

Като разказва за военните успехи на Иван Асен II, предлагащи пренасянето на мощите на св. Петка, и за значителното разширяване територията на българската държава, Евтимий Търновски не споменава нищо за знаменитата битка при Клокотница, а същевременно съобщава имена на градове и области, завоювани от българския цар тъкмо след победата му над Тодор Комнин. Читателят остава с впечатлението, че едва ли не единствените врагове на Иван Асен II са били латинците, владеещи тогава Цариград. Авторът не скрива неприязаността си към тях, като подчертава насилията им над изнемошялото гръцко царство, посочвайки грабежите им на царски богатства, свещени мощи и църковни съдове, изпращани в Рим: *Царствоующїй 860 ѡкоже оудръжаше градъ, все светые съсоуды вестоуднѣ възъмше и юще же и чѣстныя свѣтыхъ мѡщї, цр(ь)ковнѣю же вѣсоу оутварь и царскаа вѣса нмѣнїа и вѣсоу, просто рецн, града красотоу, вѣса въ Римъ отпустише же и отслаше*⁴⁴.

Явно е, когато пише Житието на света Петка Търновска, Патриарх Евтимий вероятно не иска да настройва слушателите и читателите си

³⁹ Пак там, с. 56.

⁴⁰ Пак там.

⁴¹ Пак там, 56—57.

⁴² Пак там, с. 198.

⁴³ Пак там, 69—70.

⁴⁴ Пак там, с. 69.

рещу гърците и премълчава исторически факти, които безспорно му са известни, ако не от другаде, то от възпоменателния каменен надпис, поставен по заповед на Иван Асен II в църквата „Св. 40 мъченици“. Затова, разказвайки за териториалното разширение на българската държава при Иван Асен, което, както се знае, става след блестящата му победа над епирския есепот Тодор Комнин при Клокотнища на 9 март 1230 г., той не споменава нито мястото на сражението, нито името на деспота, което несъмнено му е известно: нъ н паче, време благополоучно обрѣтъ, на нечѣстивыхъ одрѣжаніе Храбрънѣ въскочи н въсе Македонское обзѣмшоу одрѣжаніе н кѣше же Съръ, тако н съ всею Афонскою, паже же, истинныѣ рѣши, Светою горою, къмже н славный Солоунъ съ всею Фетталією, такожде же н Трѣвалы, такожде н Далматію, ѣже н арвантъскаа глаголетъ се дрѣжава, даже н о Драча...⁴⁵

Както се вижда от този извънредно ценен с конкретността си пасаж, разговите, с които воюва Иван Асен II, не са назовани. Те са нечѣстивыхъ, от предхождащия епизод се разбира, че това са латините. Споменатите писателя градове и области категорично свидетелствуват, че в случая става дума за военните успехи на българите след Клокотнишката битка. За нея от името на царя се разказва и в споменатия Иван-Асенов каменен надпис: „... влязох във война с Романия и разбих гръцката войска, а самия сподин Тодор Комнин взех в плен с всичките му боляри. И цялата му земя от Одрин до Драч превзех, гръцка още и албанска, и сръбска.“⁴⁶

Интересни са сведенията за дейността на Иван Асен II, отнасящи се до владаване на земите на латинската империя до самия Цариград. В житието е съобщено, че царят дори и него обсадил, като направил франките свои поданици: нъ н даже до царствоующаго града крѣпко н моужьствѣнѣ са покорн же н повелада н самы тѣ царствоуущій градъ посѣкова же покорн н нже тамо дрѣжешенѣ Фроугы под данію оустрон⁴⁷.

След този пасаж идва естествено и разказът за желанието на Иван Асен II да обогати и прослави своя престолен град не с различни богатства, а само с мощите на света Петка, поради което той отправя писмено искане до латините в Цариград: Н аѣе посла къ нже тамо соущимъ въ Царнградъ Фроугумъ, не сребра нли злата възыскоуе, ннже внсры нн каменій стѣннхъ, нъ въсехвалнѣю прѣподобныѣ ракоу⁴⁸.

За да прослави мъдростта и христолюбието на благочестивия цар Иван Асен II, който високо цени християнските светини, Евтимий Търновски отивопоставя неговото благоразумно искане на разбиранията на латините. Учавайки, че иска от тях не материални скъпоценности, а мощите на Петка, те, без да оценят какво дават, се съгласяват веднага с радост да оторят това. А българският цар веднага изпраща митрополита на Велики еслав Марко да отиде със съответната свита до Епиват, за да пренесе мощите на светицата. За годината на пренасянето в науката се водят спорове, макар че повечето учени са склонни да приемат, че това е станало след Клокотнишката битка в 1230 г.

⁴⁵ E. Kałuzniacki. Werke..., p. 70.

⁴⁶ B. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 3. С., 1900, с. 596.

⁴⁷ E. Kałuzniacki. Werke..., p. 70.

⁴⁸ Пак там, 70—71.

Като разказва за посрещането на мощите на света Петка в Търново, Патриарх Евтимий, както и при други подобни случаи, описани от него, изтъква вниманието, с което царят удостоява скъпоценната придобивка. Иван Асен II заедно с майка си — царица Елена, и жена си — царица Ана, а с тях и патриарх Василий и всички велможи и висши духовници, както ... н множество много безчисла на рѣда⁴⁹, излизат извън града, за да посрещнат мощите, които според свидетелствуването на писателя биват положени в царската църква: Н прннесше, положише въ цр(ъ)квѣ царьствѣй, надеже н до д(ь)ньшнаго лежатъ д(ь)не...⁵⁰ Макар на пръв поглед и да не са особено значителни, тия известия от Житието на света Петка Търновска слагат характерни летописни шрихи към епохата и дейността на Иван Асен II.

Подобен извод може да се направи и за значението на отделните сведения за дейността на другите Асеновци в останалите агиографско-панегирични произведения на Евтимий Търновски. Всяко от тях, взето самостоятелно, а и в съотношение с други подобни вести, съдействува не само за очертаване на контурите, но и за изясняване в по-голяма пълнота на събитията през съответната епоха. В едни случаи те подкрепят съобщенията в други извори сведения за дейността на българските владетели, във втори — разширяват тези сведения, докато в трети ни съобщават и вести, които никъде другаде не откриваме.

В заключение трябва да се изтъкне също, че Евтимий Търновски подхожда към познатите му исторически събития като писател художник. Той не разказва безпристрастно, нито съобщава всичко, което знае, с еднаква изчерпателност, а подбира и интерпретира съответните събития, умело свързани и подчинени на идейно-художествените му цели. Но тази особеност на неговите агиографско-панегирични произведения, характеризиращи главно съответните разкази за съдбата на мощите на героите му, не пречи те да бъдат използвани като ценни извори редом с другите домашни и чужди източници на сведения за дейността на Асеновци: Асен I, Калоян и Иван Асен II.

⁴⁹ Пак там, с. 72.

⁵⁰ Пак там.